

Ярунів М. І.,

старший викладач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ

АКСІОЛОГІЧНО-НОРМАТИВНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СВОБОДИ ВОЛІ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті здійснено спробу наукового обґрунтування аксіологічно-нормативної сутності філософсько-правової категорії «свобода волі людини». Визначено, що свобода волі людини виступає її невід'ємною цінністю та може проявлятися у позитивних і негативних наслідках. Доведено, що нинішня актуалізація цього питання концентрує аксіологічно-нормативні та морально-етичні складові. Загалом свобода волі виступає ланкою, котра зосереджує правові аспекти регуляції соціальної поведінки людини. Встановлено, що свобода волі – це загальнолюдська цінність, джерелом якої виступає природа. Свобода волі синтезує свідомий вибір особи та розуміння ступеня відповідальності за свої дії.

Ключові слова: людина, держава, суспільство, право, цінність, свобода, воля, свобода волі.

Актуальність теми. Нині у філософії права актуалізується переконання щодо необхідності вивчення питань, серед яких найбільше суспільно важливе значення має свобода волі. Досліджуючи цю проблематику, розглянемо й основні складові права, адже право завжди виступало основою регуляції та ціннісною частиною суспільного життя, без якої уявити сучасне суспільство чи державу практично неможливо. Людина як частина суспільно-правових, політичних, релігійних, моральних відносин несе відповідальність за дії та наслідки, спричинені нею. Відтак саме свобода волі та відповідальність у процесі культурно-історичного розвитку набули актуалізації як складові реалізації права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблематики свободи волі людини зумовлюється найперше тим, що вона, спираючись на філософські підходи, формулює визначення поняття «свобода» в аксіологічно-правовому контексті. До когорти науковців, котрі найбільше уваги приділили з'ясуванню цієї проблематики, слід віднести таких, як А. Алексєєв, А. Бергсон, М. Бердяєв, В. Бліхар, І. Барбур, М. Гартман, М. Цимбалюк, Ш. Лео, В. Віндельбанд, А. Карась, В. Ортинський, Н. Грот, А. Баумайстер, В. Гришук, К. Гутберлет, І. Лапшин, В. Нерсесянц, В. Хвостов та ін. Серед філософів у цьому контексті слід виокремити Аристотеля, Т. Аквінського, І. Канта, А. Шопенгауера, Й. Шеллінга, Ж.-П. Сартра, А. Лосєва, В. Асмуса та ін.

Мета статті полягає в аксіологічно-нормативному обґрунтуванні свободи волі людини.

Виклад основного матеріалу досліджень. У різні часи філософи дискутували щодо того, чи може свобода волі людини бути повністю вільна чи, навпаки, обмежена детермінізмом об'єктивної дійсності. Для цього нам потрібно зрозуміти місце людини в цьому світі, оцінити її як індивіда, особу, здатну внести свій потенціал у розвиток культури, науки, мистецтва, літератури. Іншими словами, більшість усього створеного в суспільстві є результатом діяльності

мислячої, свідомої, вільної від будь-чого людини, наділеної волею у усій повноті.

Людина з народження потребує свободи, оскільки без неї вона не здатна повною мірою формувати свій світогляд, розвивати внутрішній духовний світ, осягати думками нові горизонти наукової ниви – це все те, що змушує людину інтегруватися у нові сучасні умови людської цивілізації. Розвиваючи цю думку, потрібно з'ясувати: що таке свобода? В чому вона проявляється? Чи отожднюються поняття «свобода» і «свобода волі»? На ці одвічні філософські питання в різні часи та епохи шукали відповіді мислителі. Деякі стверджували, що «свобода – це пошук щастя, життя в гармонії, певний внутрішній баланс, без якого людини не здатна осягнути своє істинне призначення». Інші під свободою розуміли твердження «роблю все так, як вважаю за потрібне», при цьому не враховували інтереси інших індивідуумів. Були й мислителі, які розглядали свободу як розумові процеси людини, котра приймає рішення, спираючись на раціональні знання, що символізує її як людину розумну та свідому. У наші дні свобода – це усвідомлення своїх учинків, можливість іти за голосом розуму, а не хаотичної бездумності, шукати гармонію між тілом і душею, совістю, бути «каменем спотикання» у грі ірраціональних пристрастей. Кожен із філософів вкладає в зазначене поняття різний сенс, котрий містить раціональне зерно, але, попри це, жоден із них не заперечує, що «свобода» та «свобода волі» є найпоширенішими та найскладнішими поняттями, котрі досі не були повністю розкриті.

Розвиваючи питання свободи волі, потрібно проаналізувати позицію Г. Гегеля. Він свободу волі порівнює зі свободою думки, зазначаючи, що «свобода думки має лише чисту думку в якості своєї істини, котра позбавлена життєвого наповнення; отже, ця свобода є також лише поняттям свободи, а не живою свободою; бо лише мислення взагалі – її суть, форма як така, яка, втративши самостійність речей, повернулася «у себе». Але оскільки індивідуальність повинна була показати себе живою, яка, мислячи, охоплює живий світ як систему думки, то в думці для розповсюдження діяння повинен був полягати зміст того, що добре, а для поширення мислення – зміст того, що істинно, щоб у тому, що є для свідомості, не було втрачено інших інгредієнтів, крім поняття, яке і є суще» [10, с. 106].

Свобода волі – це здатність людини усвідомлювати та нести відповідальність за вибір своїх учинків, котрі можуть бути представлені як випадкові форми поведінки, спричинені послідовною та обґрунтованою системою якісно об'єктивних закономірностей. У наш час аксіологічно-нормативне обґрунтування свободи волі людини пов'язується із декількома чинниками. До основних із них можна віднести такі: людина в процесі еволюції усвідомила здатність можливості власного вибору за допомогою природної волі та бажання до змін; прагнення виокремити своє власне «Я»; усвідомлення цінності особистої природної свободи волі; велику роль виконала

держава, котра наклала нормативно-правові обмеження на людину, відтак сформувала розуміння відповідальності людини за свої дії; цінність свободи волі закладається у її природному началі як живої істоти.

Розглядаючи феномен свободи волі через призму права, нам потрібно проаналізувати засади філософії права, які дали б можливість у широкому спектрі більш масштабно дослідити цю проблематику. Ось що з цього приводу зазначає Ж.-Л. Бертель: «У філософії права більше власне філософії, ніж права. Вона прагне звільнити право від його технічного апарату під тим приводом, що на основі цього їй вдасться досягти сутності права і побачити метаюридичне значення права та цінності, яке це право має обстоювати, а також зміст права щодо повного бачення людини та світу в цілому» [1, с. 19–20]. З точки зору автора, право має технічний характер впливу на людину, зокрема на її особисту свободу волі, особисті дії, при цьому відкидаючи будь-яке філософське осмислення права. Хоча є й інші думки. Наприклад, Ш. Лео аргументує, що «філософія – тільки необхідна, але недостатня умова природного права. Для філософії цілком достатньо того, щоби фундаментальні проблеми завжди залишалися тими ж; але природне право неможливо, якщо неможливо остаточне рішення фундаментальних проблем» [2, с. 39].

У контексті досліджуваного питання свобода волі постає як винятково філософська проблема. Але, попри це і враховуючи те, що людина живе в соціальному світі, де панують порядок, соціальна рівність, справедливість, не можемо заперечувати вплив права на людину, а відтак на її свободу волі. Спираючись на філософські знання, поняття «свобода волі» набуває зовсім іншого значення, оскільки охоплює категорію гносеологічного пізнання та онтологічного осмислення людини в світі, запитує нас, чи вільні наші думки, розум, уява від зовнішніх і внутрішніх факторів, або ж вони наперед детерміновані. Якщо так, то тоді постає питання про те, чи існує свобода волі.

Як зазначає А. Бергсон, «свобода означає щось середнє між тими явищами, які зазвичай називають «свободою» та «свободою волі»» [3, с. 263]. З одного боку, на думку автора, «свобода полягає в тому, щоб бути повністю собою, діяти в злагоді з собою: отже, це і є певною мірою моральна свобода»; з іншого боку, це «незалежність особистості від усього того, чим вона не є. Але це не цілком така свобода, оскільки незалежність не завжди має моральний характер. Окрім того, вона не полягає в тому, щоб залежати від себе, як наслідок залежить від причини, з його визначальною необхідністю» [3, с. 263–264]. Іншими словами, вчений переконаний, що доцільніше вживати термін «свобода волі», хоча і в ньому є суперечності, оскільки передбачається рівна можливість двох протилежностей, і можна допустити помилку в розумінні природи часу. Основною метою вченого є винайдення середини між «моральною свободою» та «свободою волі», а саме свободи як перманентного явища, наданого людині природою.

У контексті теми свободи волі людини ми охоплюємо і такий феномен, як «воля», котра є невід'ємною частиною людини. З цього приводу Д. Гільдебранд аргументує, що «тільки воля вільна у справжньому сенсі цього слова; і, нарешті, воля має унікальну здатність управляти діяльністю, що робить її господарем своєї поведінки» [9, с. 78–79]. Означена думка підтверджується й тим, що вольовий характер людини відображає та регулює міру свободи людини, характеризує її як мислячу особу, котра відповідальна за свої дії.

Як зауважує М. Бердяєв, «свобода – гранична таємниця. Свобода ірраціональна, а тому вона породжує і зло, і добро, та не вбирає, а породжує» [4, с. 66]. На думку автора, неможливо сформулювати раціональне поняття свободи, оскільки будь-яка раціональна дефініція її вбиває.

Сьогодні свобода волі виступає невід'ємною цінністю людини, оскільки надається нам природою як благо. Однак, на превеликий жаль, людина не завжди усвідомлює ціну свободи та навіть часто-густо своїми діями обмежує її або ж узагалі позбувається. Промовистим прикладом втрати свободи волі людини можуть слугувати місця позбавлення волі (в'язниці, пенітенціарні служби тощо). У таких місця людина розпочинає переосмислювати своє життя, а відтак цінувати свободу незалежно від того, це свобода волі, моралі, соціальна, права чи інша.

Аналізуючи свободу волі як природне явище, розуміємо, що вона постає складним, багатоманітним феноменом не тільки для вивчення на теоретичному рівні, але й на його практичному засвоєнні в нормах, процедурах, формах чи стосунках між людьми. У різні часи, епохи та за різних поколінь свобода волі розумілась як благо, цінність, людський дар. Підходів до вивчення свободи волі сьогодні чимало, через цю невизначеність не існує єдиного принципу вивчення поняття «свобода волі». Тому необхідно виокремити універсальний підхід, за допомогою якого ми би змогли в повноцінному значенні дослідити суть цього феномена. Найперше слід розмежувати поняття «юридична свобода волі» і «фактична свобода волі», врахувати та дослідити умовно визначений характер її поділу на «внутрішню» та «зовнішню», вивчити фактично умовний поділ свободи на два типи: «свобода від» – негативна та «свобода для» – позитивна.

Під юридичною свободою волі слід розуміти реалізацію виконання конкретних дій, не враховуючи те, чи відповідає цей дозвіл реальній можливості. Через це юридичне розуміння за сутністю має формальний характер, абстрагуючись від реальних умов її здійснення.

Фактична свобода волі має на меті особистісне задоволення персональних потреб. Така думка повинна враховувати за собою, необхідні для здійснення волі, зокрема свободу користування нашим тілом чи матеріальним майном, котре перебуває в нашій прямиї власності.

Юридична свобода волі виступає основою вільного вибору. У такому разі термін «свобода волі» розуміють як факт вибору, а також невизначеність результату. Тому, з огляду на це, зрозуміло: чим більший вибір надається людині, тим ширший у неї спектр свободи волі.

Аналізуючи питання свободи волі, деякі науковці розмежовують поняття «свобода» та «воля», відтак І. Гобзов стверджує, що «свобода виникає внаслідок взаємодії людей, у процесі їхньої спільної діяльності. З одного боку, людина знаходить свою свободу тільки в суспільстві, а з іншого – воно ніби заважає робити те, що вона забажає. Хоча це одна з розбіжностей соціуму, котра реалізується на основі компромісу: суспільство надає індивіду певну свободу, але й індивід, своєю чергою, свідомо обмежує свої вимоги до суспільства. Тому свобода означає діяти в межах юридичних і моральних норм, на основі чого особа повинна усвідомлювати певні як формально, так і неформально визначені правила поведінки, котрих повинні дотримуватись усі» [11, с. 161–162]. Що стосується волі, то «вона не керується жодними законами морального чи юридичного змісту. Вільна людина, на відміну від

свобідної, поважає тільки себе, бо постійно зазіхає на свободу інших. Вільна людина – егоїстична, тому що прагне до задоволення особистих інтересів» [11, с. 162].

Досліджуючи питання свободи волі, зрозуміло, що цей феномен може мати як позитивні, так і негативні наслідки для людини. До позитивного результату свободи волі можна віднести можливість вибору. Таку ж думку обстоює І. Барбур: «Свобода вибору зі справжніх альтернатив вимагає сукупності можливостей, а також здатності діяти з метою реалізації обраної альтернативи. Навіть якщо зовнішніх обмежень немає, нерівні сили призводять до нерівних можливостей вибору. Необхідна складова свобода волі – певний ступінь особистої незалежності. Багато з умов здійснення вибору виступають внутрішніми факторами. Люди по-різному усвідомлюють альтернативи, неоднаково здатні робити обдуманий вибір. Через це в деяких людей особиста ініціатива та цілеспрямованість переважають, в інших – їх менше» [5, с. 49–50]. До негативних наслідків свободи волі автор відносить «відсутність зовнішніх обмежень: свободу від примусу або прямого втручання з боку інших людей чи інститутів» [5, с. 49]. Як бачимо, свобода волі може містити і негативні елементи, котрі проявляються в порушенні прав і свобод людини, втраті моральних устоїв і цінностей.

Зазначаючи про ранню традицію англійської ліберальної політики, котра сформувалась під впливом філософії Д. Локка, потрібно наголосити на тому, що під свободою волі людини слід розуміти відсутність втручання у неї з боку інших індивідуумів, котрі намагались захистити людину від впливу зловживань державної влади, а також прагнули до максимально широких можливостей.

Досліджуючи феномен свободи волі людини, нам необхідно вивчити ціннісні характеристики, що перебувають у площині етично-морального спрямування. З цього приводу М. Гартман зауважує, що «таблиця цінностей – це половина етичної проблеми, іншу її частину становить метафізика моральних актів. Між ними, у центрі, розташована проблема свободи волі» [6, с. 547].

В. Віндельбанд у роботі «Філософія культури. Обране», а саме в розділі «Мораль», формулює чітке визначення сутності моральних цінностей людини, як вони узгоджуються в людській сутності. Він наголошує, що «етична оцінка була б узагалі неможлива, якби у нас не було свідомості боргу, який обов'язково повинен бути реалізований. У такому випадку свідомість боргу є принципом моралі, оскільки вона – вища умова, за якої можливе моральне життя. Усвідомлення того, що є борг, може бути різним залежно від обставин у різних народів і в різні часи; але те, що борг повинен бути взагалі визнаний, – це само собою зрозуміло, бо кожен усвідомлює основну умову етичного життя. Той, хто би заперечував, що для людини існує повинність, хто не визнавав би боргу, повинен був би, своєю чергою, відмовитися від будь-якої оцінки, і ми бачили би в ньому абсолютно аморальну людину» [8, с. 291]. Тому, на думку філософа, саме свідомість боргу в людині виступає основним принципом моралі. Незважаючи на те, наскільки би не були емпірично повинними деякі вимоги боргу, свідомий борг апіорі не охоплює обґрунтованість емпіричними визначеннями, а навпаки – зумовлює необхідність певного боргу, котрий реалізовується в досвіді.

Висновки. У контексті розглянутої проблематики свобода волі людини постає морально-етичною нормою, що спи-

рається на свідомий, обдуманий вибір, котрий ґрунтується на емпіричних устоях, не суперечить загальноправовій та соціальній поведінці в суспільстві. Тому саме з цієї позиції слід розглядати «вільну волю», відтак потрібно розуміти тезу про те, що моральні цінності за природною суттю співвідносяться зі свободою волі людини. Особистість завжди перебуває під тягарем цінності, оскільки вона вважається автором її виникнення чи порушення. Морально стійкі цінності формуються в людині від народження, виявляючи її поведінку в суспільстві, позитивні та негативні аспекти. У такому процесі й буде показуватися реальна свобода волі, котра інтерпретується через призму етично-морального в людській свідомості. Людина, котра є свідомим елементом суспільного життя, бере на себе відповідальність за власні дії та їхні наслідки, виявляючи розуміння, усвідомлення, осмислення своєї свободи, не перетинаючи межі морально-етичних норм, котрі на ментальному рівні тісно взаємодіють зі свободою волі.

Література:

1. Бергель Ж.-Л. Загальна теорія права / Ж.-Л. Бергель. – М. : Nota Bene, 2000. – 576 с.
2. Штраус Л. Природне право і історія / Л. Штраус. – М. : Водолій Publishers, 2007. – 312 с.
3. Бергсон А. Вибране: Свідомість і життя / А. Бергсон. – пер. з фр. – М. : Російська політична енциклопедія (РОССПЕН), 2010. – 399 с.
4. Бердяев М. Дух і реальність / М. Бердяев // Основи боголюдської духовності. – Париж: YMCA-Press s.d., 1937. – 175 с.
5. Барбур І. Етика в століття технології / І. Барбур // Богослов'я і наука. – М. : ББИ, 2001. – 369 с.
6. Гартман М. Етика / М. Гартман; пер. А. Глаголева. – СПб. : В. Даль, 2002. – 708 с.
7. Бліхар В. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії: [монографія] / В. Бліхар. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 516 с.
8. Віндельбанд В. Філософія культури: Вибране / В. Віндельбанд. – пер. з нім. – РАН. ІНІСН; Лаб. теорії та історії культури. – М. : ІНІСН, 1994. – 350 с.
9. Гільдебранд Д. фон. Метафізика любові / Д. фон Гільдебранд; пер. з нім. А. Смирнова. – СПб.: Алетейя, ТО «Сходінки», 1999. – 630 с.
10. Гегель Г. Феноменологія духу / Г. Гегель. – М. : Наука, 2000. – 495 с.
11. Гобзов І. Введення в філософію історії. – Вид. 2-е, перероб. і доп. / І. Гобзов. – М. : ТЕИС, 1999. – 363 с.

Ярунів М. І. Аксиологічно-нормативне обґрунтування свободи волі человека

Анотація. В статті здійснена спроба наукового обґрунтування аксиологічної нормативної сутності філософсько-правової категорії «свобода волі человека». Раскрыто, что свобода воли человека выступает ее неотъемлемой ценностью и может проявляться в положительных и отрицательных последствиях. Доказано, что нынешняя актуализация рассматриваемого вопроса концентрирует в себе аксиологически-нормативные и морально-этические составляющие. В общем, свобода воли выступает звеном, которое сосредоточивает в себе правовые аспекты регуляции социального поведения человека. Установлено, что свобода воли – это общечеловеческая ценность, источником которой выступает природа. Свобода воли синтезирует в себе сознательный выбор человека и понимание степени ответственности за свои действия.

Ключевые слова: человек, государство, общество, право, ценность, свобода, свобода воли.

Yaruniv M. Axiological-normative justification of man's free will

Summary. This article is an attempt to study the scientific and regulatory axiologically fact philosophical legal category of "free will of man". Revealed that the free will of man acts as an integral value and can manifest itself in positive and negative consequences. It is proved that the current updating of the issue focuses an axiologically-regulatory and ethical

components. Generally free will in favor meanwhile element, which concentrates in itself the legal aspects of the regulation of social behavior. Found that freedom is a universal value, the source of which acts as nature itself. Free will synthesize a conscious choice of individuals and understanding the degree of responsibility for their actions.

Key words: man, state, society, law, values, freedom, freedom of will.